

Dobszay László

Mire való a zene?

Ezt a kérdést megfogalmazva vagy megfogalmazatlanul gyakran kimondja magában az ember, legalábbis a kultúra iránt érdeklődő ember. És a válasz rá nem is elméleti jelentőségű: abban, ahogyan a zenére tekint, ahogyan él vele, mindig az nyilvánul meg, aminek tartja. Elnézést az párhuzamért, de Krisztus alapkérdése is az volt Péterhez: „Kinek tartasz engem?” Gyakrabban foglalkozunk tetteinkkel, mint az igazsággal, de mégis az igazságról való tudásunk vagy hitünk alapozza meg tetteinket. Tegyük fel tehát ismét a kérdést: Mi a zene? Mire való a zene?

Dobszay László zenetörténész (MTA Zenetudományi Intézet), a Schola Hungarica karnagya, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzene-tanszakának egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

A középkor magyar diákja választ kapott e kérdésre. Éppen 500 esztendővel ezelőtt a kis Sárospatak városi iskolájában végezte tanulmányait Szalkai László, a későbbi esztergomi érsek, s szerencsénkre fennmaradt iskolai jegyzete, melyben költészettan, jog és más stúdiumok mellett a zeneoktatás anyagát is rögzítette. Tanára a krakkói egyetemen tanult Kisvárdai János volt, s az őáltala adott szöveget másolta le majd egészítette ki az előszóban hallottakkal a 13–14 éves Szalkai. Ebben a következőt olvassuk:

Most beszélniünk kell a zene cél-okáról, ami nem más, mint a zeneművészet haszna! ... Első céljának az Isten dicsérete nevezhető, hiszen a „szabad mesterségek” egyike számára sem nyílik meg olyan szívesen a templom kapuja, mint a zenének ... A zene a szabad mesterségek közül azért is élvez elsőséget, mert maga a világ is valamiképpen a zenei mozgás harmóniarendje szerint forog ... Végül pedig az emberi lélek természete szerint gyönyörködik a zenében: a zene az embert nagyszívűbbé, udvariasabbá, nyájasabbá, vidámabbá, szeretetre készségebbé teszi, s kedélyállapotát különféle típusú érzelmekre, kívánságokra indítja ... Vegyük Dávid király példáját, aki Saul az őt kínzó lélektől a zenejátékával szabadította meg!

A kisdíák tehát úgy tanulta, hogy a zene sokféle hasznát három fő pont köré lehet csoportosítani. Vegyük ezeket egyenként — szövegünkhöz képest fordított sorrendben haladva.

1. A zene mélyen hat az ember kedély-, érzelem- és akaratvilágára. Már Platón kifejtette, hogy a különféle zenék az ember jellemét különféleképpen alakítják: egyikük derekabbá, másikuk durvává, a harmadik kéjencsé alakítja az embert. Ezért Platón szigorúan meg is akarta szabni, milyen zenét szabad hallania, tanulnia a fiatalnak. De ebben a szellemben mondta Kodály is: „A rossz zene megingatja az erkölcsi törvényben való hitet”, és ha a fiatal „nem oltjuk be minél korábban a rossz zene pestise ellen, menthetetlenül annak áldozata lesz”.

Leginkább mellbevágó talán Hamvas Béla megfogalmazása: „A zenei hazugság a legelvetemültebb valamennyi hazugság között, mert az embert a legvédtelenebb oldaláról demoralizálja.”

A zene két szinten hat az ember kedélyére, jellemére. Az egyik, amit úgy mondunk, hogy bizonyos zenék —anélkül, hogy ez szavakban pontosan megfogalmazható lenne—, különféle „hangulatokat”, „érzéseket” fejeznek ki, s az emberre ezek „átragadnak”. Így beszélhetünk harcias, dühöngő, szomorú, kéjszív, magasztos stb. zenékről.

Van azonban egy mélyebb szintje is ennek a hatásnak; ez az, amiről Szalkai könyvecskéje beszél. A rendezett, tiszta zene az embernek nemcsak egyes jellemvonásaira hat, hanem *egészében* teszi az embert „nagyszívűbbé, udvariasabbá, nyájasabbá, vidámabbá, szeretetre készségebbé”. Valamiképpen tisztogatja az ember szívét, viselkedését kulturáltabbá teszi, a szelídebb, emberségesebb, csillapítottabb érzelmeket hívja elő, s durva, merőben ösztönös, erőszakos énnünket legalábbis visszaszorítja. Vajon láttunk-e már olyat, hogy egy Mozart-koncertről hazatérő közönség úgy garázdálkodjék a metróban, mint egy rock-koncert vagy egy sportesemény közönsége gyakran teszi? A régiek azt mondták, bennünk együtt lakik az angyal és az állat (habár az állat nem is képes öncélú gonoszságra...) Valóban megvan bennünk mind a jóakarata, a figyelmesség, az értéktisztelet, mind az önérvényesítés, a rombolás, a durvaság hajlama. Felelősségünk tudatos döntésünkben van: azok a cselekedetek, amelyekben tudatos döntésünk alapján részt veszünk, milyen emberi minőségeket „hívunk elő” bennünk. Nos, a művészi értékű, jó zene az embert „nagyszívűbbé, udvariasabbá, nyájasabbá, vidámabbá, szeretetre készségebbé” teszi.

2. Kissé furcsának tarthatjuk Szalkai középső érvét, mely szerint maga a világegyetem is a zene törvényei szerint mozog, s a zene képes arra, hogy életünknek e törvényekkel való összhangját kinyilvánítsa, egyben elősegítse. Hogyan kell ezt értenünk? Az ókori ember meglepve vette észre, hogy a zene, mely látszólag a szeszélyek, érzések, ösztönök világa, racionális, sőt matematikailag is kifejezhető erőkkkel, arányokkal dolgozik. Egy hangköz annál egyszerűbb és harmonikusabb, minél egyszerűbb húr-arányszám szerint szólaltatható meg. (Egy húr 1:2 osztása az oktávot, 2:3 osztása a kvintet, 3:4 osztása a kvartot, 4:5 osztása a kvintet adja, stb.) A bonyolultabb arányszámok az ellentéteket kifejező, „mozgalmasabb” hangközöket, az egyszerűbb arányszámok ezek megnyugtatót, harmóniába simítását eredményezik. Így a zene nemcsak a „jellemtan”, az etika szemszögéből magyarázható, hanem a matematikai tudományokkal is vonatkozásba kerül. A matematikai tudományok közé tartozott a csillagászat is, mely ugyanezen arányszámok szerint értelmezte a kozmosz járását. Így átvitt értelemben azt lehetett mondani, hogy a világegyetem zenei arányszámok szerint mozog (ez a „szférák zenéje”), s az ember azért örül a zenének, mert ezt az örök harmóniát észleli benne.

Mennyiben használható ma ez az érvelés? Talán különös, de igen nagy mértékben. A jó zenének mondhatni legfontosabb ismérve az, hogy belső gazdagsága, külső rendje és kifejezőereje tökéletes egyensúlyban van („szabadság, te szülj nekem rendet ... !”) Ahol nagyobb a kifejezésre törekvés, mint a gazdag rend, ott áll elő a *gicc*s. Ahol nagyobb a belső gazdagság, mint a külső rend, ott *kuszaság* keletkezik. Ahol a külső rend nem valamely belső gazdagság harmóniája, ott *formalizmus*ról beszélünk. Ez az egyensúly megvalósulhat az összetettség alacsonyabb szintjén, pl. egy népdal esetében; lehet annak magasabb szintjén, mondjuk így, egy tágasabb világ rendjét megjelenítve, például egy Mozart szimfónia esetében. A zenében minden az arányokon múlik. Azt is mondhatjuk, hogy a zene a világ arányrendjének érzékelhető megjelenése.

A művészet a világ része, mégis, egy műalkotás valamilyen értelemben magába sűríti az egész világot: mikrokozmosz. Egy jó mű olyan, mint a világegyetem, észleljük keletkezését, belső összefüggéseit, organikus voltát, célhoz érését. Amikor jó zeneművet hallgatunk, akkor a világegyetemmel érintkezünk, nem annak részleteit nézve (mint a tudományban), hanem belső rendjét észlelve. Az ember a jó zene hallgatásakor megérezheti, hogy nem ő a világ középpontja, hogy nincs magára hagyva, hogy tapasztalatai nem az én körében végződnek, hanem maga is része, „nézője”, magába fogadója a harmóniának.

3. A zene harmadik haszna Szalkai szerint: az Isten dicsérete. Itt ismét egy szűkebb és egy tágabb értelemben vehetjük a szót. Az antik vallásoknak, így a kereszténységnek is természetes volt, hogy istentisztelet nincs ének nélkül. A szöveg az antik ember számára csak akkor volt közösségi érvényű, ha megfelelő zenei formában hangzott el. (Még a szenátusi vagy ügyvédi beszédek is recitálva kellett elmondani; nem is lenne rossz eszköz parlamentünk stílusának javítására...) Az istentisztelet az ókereszténységben nem taggyűlés, lelki öngerjesztés vagy „happening” volt, hanem *kultusz*. Kultusz pedig nincs forma nélkül. *A kultusz formája a kultúra*. Az ősi liturgikus zene nem hangulati betét az istentiszteleten, hanem maga az elénekelt liturgia. A kereszténység sok századon keresztül nem ismerte a „mondott” liturgiát. De még a zsinat is úgy nyilatkozik, hogy a zene a liturgia szerves része, nem pedig nélkülözhető ráadás. A középkori iskola diákja, így Szalkai is azt tapasztalhatta, hogy amit napról napra zenéből az iskolában tanul, azt napról napra használja is a templomi liturgiában. Nem itt tartana liturgikus és vallási műveltségünk, ha az egyházi iskolák tanulói ma is naponta énekelnék a mise és a vesperás előírt tételeit.

De ennek az érvnek is van tágabb perspektívája. A jó zene arra ébreszt minket, hogy a napi gondokon és örömökön túl, a kenyérkereset, az intrika, az állásféltes világán túl van egy szellemi világ. Arra, hogy az életnek van egy olyan rétege, mely szerint az első látásra „értelmetlen” dolgok, mint például egy vonósnyegyest hallgatni, értelemmel bírnak. Arra, hogy a közvetlen hasznon túl is vannak dolgok. Arra, hogy nem érhetjük be a láthatóval. Ateista módon (s e szót most nem pejoratíve használtam) ezt úgy fogalmazhatjuk, hogy a zene

a szellemivel hoz minket kapcsolatba. Istenhívőként pedig azt mondhatom, hogy a zene kapcsolatba hoz a természetfölöttivel: a zene szépsége Isten szépségéről ad hírt. (Persze csak a szép, a művészi értékű zene; talán azt is mondhatjuk: van olyan zene, amely a Sátán üzenete.) A jó zene fogékonnyá tesz a lelki értékekre, végső soron Istenre. Ezt fogalmazta meg, talán költőien, de lényegében igazul az a középkori gondolat, amely szerint a mennyországban vég nélkül fogjuk énekelni a dicsőség énekét. Aki a földön fogékonnyá válik a jó zenére, valamiképpen már gyakorol a mennyei koncertre.

Függelékül még egy szót arról, amiről a zene céljai között nem beszéltünk. Vajon nincs-e a zenének szórakoztató szerepe is? A „szórakozás” szó jelentése nem egyértelmű. A „szórakozás”, vagy inkább szórakozás-hajhászás, legalábbis ahogy ma értjük, modern, mondjuk 100 éves gyakorlat, s bizony hatása az emberi lélekre nem mindig szerencsés: a szórakozás és szétszórtság között nemcsak etimológiai az összefüggés. Persze a régi ember is játszott, hallgatott zenét, kocsmázott, stb., ez mégis másképp illeszkedett az életébe. A zenének is megvolt a maga szerepe az emberi életben, de ez alárendelt volt az élet egészének: a munkának, a családnak, a hagyományátadásnak, a társadalmi, lelki, vallási értékek ünneplésének. (Ennek részletezésére most nincs hely.)

Azt hiszem, van a „szórakozás”-nak egy másik értelme is. Az embernek szüksége van arra, hogy a napi munka és gond elcsendesedjék, hogy a feszült figyelem oldódjék, hogy ténykedésünkben egyik dologról a másikra váltsunk. „Hogy oldott tagjainkat új munkára eddze a szünet ...” — mondja Szent Ambrosus esti éneke az alvásról, s ez a „kikapcsolódás” más formáiról is elmondható. Közhely, hogy az igazi pihenés: aktív pihenés. Figyelmünk fáradtságát az oldja, ha figyelmünket valami más dolog vonzza magához.

A beszélgetés, a játék, a szép emberi együttlét fejleszti, neveli az embert és egyúttal feloldja a munka feszültségét. Ugyanez mondható el a zene műveléséről vagy hallgatásáról. Ennyiben a zene „szórakoztat” is. Ilyen szempontból a leg„komolyabb”, legigényesebb zene is szórakoztat. De ahogy a beszélgetés nemcsak szórakoztat, hanem elmét csiszol, ahogy a játék nemcsak szórakoztat, hanem például az együttműködés szabályait gyakoroltatja, úgy a zene sem csak szórakoztat, hanem fölemel. És éppen itt a kritérium: megengedhető a zene mindaddig, amíg fölemel, vagy legalábbis nem rombol; károsá válik a „szórakoztató” zene, ha rontja bennünk a kultúrát, humánusmot.

És most tegye fel Musica úrasszony ismét a kérdést olvasóimnak is: „Ti mit gondoltok rólam?”